

РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ПОРІВНЯЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Порівняльне вивчення культур складає невід'ємну частину соціологічного дослідження, оскільки воно намагається виробити деякі загально значимі положення. У зв'язку з використанням методу інтеркультурного порівняння виникає завжди багато проблем методологічної обґрунтованості порівняльного дослідження, надійності отриманої інформації, побудови, проведення та аналізу даних. Мабуть, у кожному дослідженні виникає питання: чи діють закономірності в рамках однієї країни чи вони характерні й для інших держав, чи є надані дефініції загальними чи специфічними.

Ключові слова: метод дослідження, порівняльне дослідження, інтеркультурне порівняння, соціальний показник.

Сравнительное изучение культур составляет большую часть социологических исследований, поскольку в результате мы можем получить некоторые общезначимые положения. В связи с использованием метода интеркультурного сравнения всегда возникает много проблем методологического обоснования сравнительного исследования, надежности полученной информации, проведения исследования и анализа данных. Возможно, в каждом исследовании возникает вопрос: действуют ли закономерности в рамках одной страны и для других стран, и есть ли понятия общими или специфическими.

Ключевые слова: метод исследования, сравнительное исследование, интеркультурное сравнение, социальный показатель.

A comparative study of the cultures of most of the case studies, as a result, we can get some general interest provisions. In connection with the use of intercultural comparison is always a lot of methodological problems of comparative research study, the reliability of the information, research and analysis. Perhaps in each study raises the question: Are there laws in one country to other countries, and whether the concept of general or particular.

Key words: method of research, comparative study, intercultural comparisons of social indicators.

Постановка проблеми. Логічний прийом порівняння давно вже використовується людством при пізнанні явищ оточуючого світу. За логічною структурою порівняння являє собою досить просту операцію, що складається із зіставлення об'єктів між собою. Результатом порівняння є ототожнення чи відрізнення предметів у цілому чи по окремим властивостям. Як прийом, порівняння можна віднести, по-перше, до числа оригінальних логічних прийомів – це означає, що порівняння по логічній структурі самостійно та не засноване на інших операціях. По-друге, можна сказати, що порівняння є у своєму роді досить простим елементом людської думки. Однак, незважаючи на простоту своєї логічної структури, а може й дякуючи їй, цей прийом вважається універсальною властивістю людського мислення. Данні етнографії та антропології свідчать, що порівняння використовувалося ще на світанку людського

мислення. В якості складової частини його можна зустріти в будь-якій логічній операції та пізнавальній процедурі.

Отже, метою даної статті є визначення основних методологічних проблем інтеркультурних порівнянь. Для цього потрібно вирішити деякі задачі: описати становлення методу інтеркультурного порівняння в західній та вітчизняній соціології; методологічно обґрунтувати використання методу інтеркультурного порівняння; вказати критерії надійності інформації в порівняльному дослідженні.

Виклад основного матеріалу. Всі соціологічні дослідження передбачають порівняння конкретних випадків чи змінних, які є схожими в одному відношенні та несхожими в іншому. Термін «порівняльний метод» означає особливий інтерес дослідників до інституціональних та макро-соціальних факторів, які аналізуються при порівнянні різних суспільств чи розповсюдженні

якихось специфічних феноменів у різних суспільствах. Основне методологічне питання виявляється при цьому в наступному: чи є одиниці порівняння (суспільства в цілому, групи, релігії, інститути та інше) та показники, що вибрані для порівняння розходжень та подібностей, дійсно порівнюваними, та чи є правомірним використання цих одиниць та показників поза їх культурного контексту. Порівняльний метод не є ні особливою методологією, ні окремою теорією: скоріш це є деякий загальний підхід.

Порівняльне вивчення культур складає невід'ємну частину соціологічного дослідження, оскільки воно намагається виробити деякі загальнозначимі положення. Хоча деякі соціологи й займають по цьому питанню позицію абсолютного релятивізму, більшість стверджує, що обґрунтоване знання інших культур, незважаючи на пов'язані з цим складні методологічні проблеми, в принципі є можливим. Два питання можуть слугувати ілюстрацією проблеми порівняльного розуміння культур:

1) як ми можемо знати, що поняття «х» нашої культури (наприклад, «честь», «безумство», «релігія») сприймаються саме як «х» у будь-якій іншій культурі;

2) як ми можемо знати, що соціологічне пояснення «х» у рамках нашої культури буде вірним й по відношенню до іншої культури.

З такого роду проблемами визначення та пояснення й стикаються завжди кросс-культурні порівняння.

Послідовники таких філософів, як Л. Вітгенштейн та П. Уілч, стверджують, що найкращим засобом уникнути неправильного визначення є розуміння «х» з точки зору визначення ситуації досліджуваними діями, оскільки в цьому випадку ми не розглядаємо їх поведінку на основі наших власних категорій. Однак подібна процедура може критикуватися на тій основі, що

1) вона передбачає таку «контекстуальну поблажливість», при якій ніякий тип поведінки чи вірувань у рамках іншої культури не може вважатися ірраціональним, якщо він розглядається у межах власного культурного контексту;

2) соціологи та антропологи часто є в'язнями власної культури (чи її дискурсів), які виключають можливість достеменного розуміння суб'єктивного досвіду діячів в межах інших культур [1, с. 154].

Одного доброго наміру не використовувати при дослідженні інших культур сторонніх для них категорій недостатньо для того, щоб виключити момент необ'єктивності в дослідженні.

Коли в соціальній науці говорять про інтеркультурне порівняння, то мають на думці правильні порівняння між глобальними суспільствами, які відрізняються через їх культури. Під культурою розуміють сукупність моделей поведінки людей, які належать до певного суспільства, причому поведінка належить до абстрактної сфери, яка, з однієї сторони, залишає ясною відмінність від інших суспільств та, з іншої сторони, не так

глибоко лежить, щоб не виявити пропорційності, розмірності всередині порівнювальних суспільств.

Оскільки висота використовуваних абстракцій визначається дослідником, він будує такі дефініції інтеркультурного порівняння, які виявляються операціональними визначеннями культурних понять.

Зокрема так визначено культури це власне предмет сучасної культурної антропології, проти якого соціологія принципово має на меті визначити загальні закономірності суспільного життя людей. Так соціологія, наприклад, хоче давати загальні свідчення про бюрократичні організації, і це значить, що вона не зможе задовільнитися якими-небудь описаними констатаціями тільки, скажімо, про німецьку бюрократію. Хоча більшість представників обох дисциплін повною мірою усвідомлюють, що вони цю ціль до цього часу тільки деталізували, розчленували та взагалі ще ніколи не досягали.

Предмет емпіричних досліджень в соціології та соціальній психології є правила поведінки людей, які належать до одного суспільства. Ці правила поведінки людей контролюються гіпотезами, які постулюють загальні людські закономірності. Це виявляється, наприклад, особливо ясно в сучасних дослідженнях у галузі «групової динаміки», їхня мета стоїть досить очевидно не аналізі сучасних західних суспільств. Іншими словами: обидві дисципліни вміщують релевантні культурні відмінності як змінні в їх гіпотезах, які без посилення на конкретну культуру є абстрактно визначеними.

Оскільки практика соціальних досліджень просувається саме таким чином, що ми можемо говорити про те, як інколи пошукові гіпотези, сформульовані для однієї культурної середина, не є справедливими для іншої. Досліджувані гіпотези є дійсними для сучасних індустріальних суспільств чи для інших якихось типів, де проводилися дослідження. Так проводив дослідження, наприклад, Вільям Ф. Огберн, який визначав для сучасних індустріальних суспільств загальні культурні відмінності по відношенню до технічного прогресу. Однак нові дослідження залишили свої здогади, що ця проблематика не так високо індустріальна, оскільки вона зазнає справжнього загострення для так званих країн третього світу. В цих випадках вводяться нові гіпотези, оскільки досліджені гіпотези в нових суспільствах не дійсні. Наприклад, ознаки індустріального суспільства (відносно високий рівень індустріалізації) є умовою дії досліджуваної гіпотези. Якщо предметна сфера дослідження обмежена певним суспільством, в такому випадку результати цього дослідження можуть поширюватися сферу дії не більше, ніж це було зазначено у гіпотезах та в констатованих закономірностях. Так, наприклад, неможливо на ґрунті одного дослідження говорити про високий рівень вертикальної мобільності в сучасних індустріальних країнах. Порівняння, наприклад, показало, що в такій країні як Франція передбачувана

мобільність є не такою значною, як в сильно розвиненій капіталістичній країні США. Неможливо з таких обмежених досліджень зробити висновок, чи є встановлені закономірності дійсними поза досліджуваних суспільств та які фактори є відповідальними за те, що вони не дійсні. Як вважає відомий в Німеччині соціолог Петер Хайтц, який працює над проблемами інтеркультурного порівняння, говорить, що звичайні посилення на обмеження області дії дослідження через гіпотези відбувається на ґрунті сором'язливості дослідника і таке обмеження не є науково обґрунтованим.

Крім того, якое дивно в практиці постає загроза, що внутрішньо суспільні диференціації, наприклад, різниця між прошарками, переорієнтуються по відношенню до міжкультурних. Більшість соціологів скоріш готові визнати велике значення внутрішньосуспільних субкультурних відмінностей, ніж інтеркультурних. На сумніви щодо цієї тенденції натякає Теодор Каплов у своїй роботі «Сучасне латиноамериканське місто» (Theodor Caplow «The Modern Latin American City»). Автор пише, що, на відміну від вищого прошарку, нижчий прошарок латиноамериканських міст дуже сильно відрізняється у своєму відношенні від відповідних прошарків європейських та американських міст. Це може значити, що досить єдина субкультура нижчих прошарків Європи та США не може бути пояснена без аналізу процесу зростання та зміцнення міст [2, с. 83].

Соціальні науки вже довго не можуть визначити височину використовуваних абстрактних площин і в цей же час вони не знають, у якій площині трапляються відмінності між окремими суспільствами. Як довго вони не будуть цього знати, так довго не зможуть вирішити, наприклад, якими поняттями вони повинні оперувати в соціологічному аналізі. Трудність виявляється саме в цій пастці.

Якщо ми вже довірилися такому напряму думок, то тепер зможемо використати сучасну культурну антропологію. Також і культурна антропологія не може запровадити у життя певний рівень абстракції, що так довго постулюється нею, в той час як вона не знає існуючих культурних відмінностей між наявними глобальними субкультурами. В цій галузі працював цілий ряд дослідників, наприклад, визначали для окремого суспільства модальну особистість (Абрам Кардінер 1939, 1945 та Мікель Дюфренн 1953). Хоча вони й цікавилися культурною антропологією в плані субкультур, описували, виявляли вони, насамперед, загальну картину життя певних суспільств.

Але, оскільки в полі нашого дослідницького інтересу проблематика сучасної культурної антропології займає не перше місце, ми можемо перш за все обмежитися демонстрацією, в якій спосіб культурна антропологія вносить свій вклад в інтеркультурне порівняння.

На практиці ситуація зображується дещо по-іншому. На якомусь Індонезійському острові, наприклад, є значний надлишок чоловіків. Якщо

обмежуватися іманентним аналізом цього суспільства, то побачимо, що у відношенні до жінки виявляється відносно сильне підкреслення її еротичної ролі за рахунок її ролі як матері. Так можливо показати, як цей факт співпадає з сильною фрустрацією, яку в цьому суспільстві маленькі діти зазнають через матір; ця фрустрація, можливо, лежить в основі почуття відмови, а іноді й ненависті по відношенню до жінки. Ця відмова могла закріплювати жінку в її еротичній ролі за рахунок материнської. Щоб дати пояснення ряду фактів, приймають, що в цьому суспільстві всі разом утворюють цей синдром. Так теорія ґрунтується тут на гіпотетичних зв'язках між фактами, що сильно відрізняються. Якщо культурний фактор не ізолюється, тоді ми не можемо звідси пізнати, яка частина відхилення пояснюється нашими змінними та якій культурі це відповідає. З цього можна визначити, чи існує фактично кореляція між статтевою пропорцією з однієї сторони та відношенням між еротичною та материнською ролями жінки з іншої боку, та якщо ні, то які додаткові умови повинні виконуватися, для того, щоб це справджувалося в окремо взятому випадку і так далі.

Отже, ми побачили, що, з однієї сторони, соціальні дослідження в області соціології у виборі предмету дослідження як правило обмежуються якими-небудь західними суспільствами і тому їх результат не може далі узагальнюватися. З іншої сторони, вони схиляються до контролю, перевірки гіпотез, щоб максимальна область дії цих гіпотез збігалася, як мінімум, з межами досліджуваного суспільства. Так, сфера дії такої гіпотетичної закономірності є мінімальною. За допомогою інтеркультурного порівняння можна тільки починати спробу встановити для окремого суспільства гіпотези, які не можуть претендувати на загальну сферу дії. Більшого за допомогою методу інтеркультурного порівняння не досягнути. Це відбувається для того, щоб перевірити соціологічні гіпотези, чи працюють вони в інших суспільствах.

За допомогою інтеркультурного порівняння ми можемо встановити тільки ті гіпотези, які не є загально діючими. І навпаки: не може бути можливим встановлення таких гіпотез, які діють у всіх суспільствах та є загальними. Ніяка загальна гіпотеза не може бути підтверджена через емпіричне дослідження. Ми можемо в такому випадку винятково встановити, що гіпотеза щодо порівнюваних суспільств знайшла своє тимчасове підтвердження.

Звичайно соціологія ще далі віддалилася від досягненні цілі, а саме розробки універсальних теорем, що взагалі не повинно засмучувати дослідника, який працює в області інтеркультурного порівняння. Добрий приклад плідності обмежених інтеркультурних порівнянь дав Жорж Баландер (1955), який через порівняння двох зовсім різних суспільств, а саме темношкірих Габону та Конго, намагався проаналізувати колоніалізм. З кількістю верифікацій через культурне порівняння зростає

ймовірність культурно незалежної закономірності. Наприклад, у випадку єдиної фальсифікації, що остаточно спростувала універсальний характер відповідних гіпотез, знову порушується питання, які відмінності між певними суспільствами розглядаються як умови для фактичної дійсності досліджуваних гіпотез. Відомий приклад такої фальсифікації міститься у Маргарет Мід (1928) «Coming of Age in Samoa» [2, с. 107].

Такі питання є незначними, як ми вже це пояснили на початку. Відповідь вимагає, щоб інтеркультурне порівняння продовжувалося з зовсім іншою метою – зменшити кількість відмінностей, які трапляються як умови в питанні. З редукції випливає, що зменшується кількість загальних розбіжностей. З такого продовженого порівняння виявляється можлива якась ґрунтовна гіпотеза про названі вище умови, гіпотеза, яку можна покласти в основу інтеркультурного порівняння.

При порівнянні великої кількості різних суспільств вже користувалися також факторним аналізом, щоб встановити домінуючі фактори. Переважно методологічні розробки такого роду робили К. F. Schuessler та Harold Driver (1956); тоді були згадані дослідження Раймона Кеттела «The Principal Cultural Patterns Discoverable in the Syntactical Dimension of Existing Nations» [2, с. 64].

Ще одну особливість інтеркультурного порівняння підкреслював John W. M. Whiting у своїй роботі «Настольна книга з соціальної психології». Внутрішньо суспільна область варіації деяких змінних є набагато меншою, ніж область варіації, з якою мало справу інтеркультурне порівняння. Деякі гіпотези тому можуть бути перевірені тільки в такому порівнянні. Інтеркультурне порівняння спонукає завдяки великому варіаційному розмаху до формулювання нових гіпотез.

Отже, можна сказати, що на сьогодні теорія інтеркультурного порівняння розвинена досить мало.

Інтеркультурне порівняння наштовхується на практиці на принципові труднощі: для фактичної інтеграції поведінки зображується більшість індивідів певного суспільства, а не все людство. Це означає, що в принципі людська поведінка повинна розумітися з окремих суспільств. Цей факт пов'язаний з тим, що людська поведінка (на противагу поведінці тварин) завжди висловлює результат маніпуляції з суспільними уявленнями, що виражається в мові людей. В цьому відношенні культура є не тільки певний рівень абстракції, а соціальна реальність певного роду.

І це повинна культурна антропологія ще пояснювати. Ця наука займається аналізом окремих суспільств в плані взаємозв'язків між особистістю, культурою та суспільством, причому вона застосовує окремі теореми з соціології, соціальної психології та психоаналіза; потім вона перевіряє ці теореми на валідність. Один класичний приклад зображує Раш Бенедікт у роботі «Patterns of Culture» (1934). Застосування загальної теореми, як і користування

психологічним тестом спонукається культурною антропологією; при цьому потрібне адекватне тлумачення інструментарію, яким користується дослідник, в досліджуваній культурі. Так робилося в культурно-антропологічному дослідженні, наприклад, вживання тесту тематичної аперцепції. Але, потрібно зазначити, метою культурної антропології не є розробка загальних людських закономірностей.

З часів Еміля Дюркгейма з його відомими «Правилами соціологічного методу» (1895) порівняльний метод «як єдиний, що відповідає соціології», якщо до нього відноситися з обачністю, є важливим інструментом у соціальних дослідженнях. Особливо характерним було для Дюркгейма те, що він дослідив зі всією ясністю та ретельністю відношення інтеркультурного порівняння до теорії. «Порівняльна соціологія не є особливою галуззю соціології, вона є самостійною соціологією з моменту, коли припинила бути чисто описовою й намагається після цього давати собі раду щодо фактів».

З цієї теоретичною орієнтацією порівняльний метод крокує вперед в цілому ряді особливостей, які відрізняють його від всіх інших методів, що панували до Дюркгейма. По-перше, чим особливо відрізняється порівняльний метод, він не так сильно намагається зображувати єдині форми окремих соціальних явищ, як набагато більше він намагається зобразити типи, що повторюються, та їх варіації, щоб встановити каузальні відносини. По-друге, відрізняється він внаслідок того, що мінає всеохоплюючий синтез, який зображує універсальні культурного типу.

З Дюркгеймом розвивався метод інтеркультурного порівняння надзвичайно швидко. Так порівнювалися не тільки однакові інституції в різних суспільствах схожого типу, а особливо бралося до уваги одночасне порівняння суспільств різного типу. При цьому на початку власної кар'єри він залишив займатися генетичним принципом, щоб проробити загальні структурні принципи на різних ступенях розвитку соціальних феноменів. Ці дослідження продовжив Марсель Мосс, який теж розглядав метод інтеркультурного порівняння.

Внаслідок цього метод інтеркультурного порівняння надалі розвивався головним чином в руслі етнології та культурної антропології (Броніслав Малиновський, Річард Турнвальд), причому вони розвивали наявну критику певних видів соціології, які абсолютизували свідомо чи несвідомо точку зору аналітиків та приписували однакові мотиви при поясненні соціальних явищ різних культур.

З особливою віртуозністю методом інтеркультурного порівняння користувалася Маргарет Мід, щоб проаналізувати певні сторони сучасної американської культури в контрасті з рядом відібраних культур з півдня. Вона особливо сконцентрувала свою увагу на проблемах підростаючої молоді, пубертету та статевого життя, щоб користуватися в кінці кінців методом

інтеркультурного порівняння для аналізу культурних позицій чоловіків та жінок у сучасному індустріальному суспільстві [3, с. 17].

Отже, головною проблемою, як вважають західні соціологи, стає при цьому визначення «єдностей», які потрібні як основа для порівняння. Специфічні теорії відходять на задній план, оскільки цей метод намагається надати поглиблене розуміння точки зору. Важливою теоретичною передумовою є повне розуміння, що більшість соціальних способів поведінки детермінуються не інстинктами, а комплексом культурних уявлень, які впливають на загальний лад. У іншому ці культурні комплекси відрізняються в різних суспільствах; отже перший наслідок цієї обставини є антропологічна відносність соціальних відносин. Так залишається дуже важливим подолання упереджень, які пов'язують з приналежністю до індустріальних суспільств, що пізнали модифікацію відчуття етноцентризму. Якщо дилетант говорить, що всі суспільства відхиляють інцест, в той час коли він робить цей умовивід тільки з однієї «своєї» культури, то критичний спостерігач може сказати по цій справі, що всі відомі нам до сих пір суспільства знають певні власні методи

урегулювання інцесту. Інцест може розумітися не тільки в нашому загально відомому сенсі як статтеві відносини між братом та сестрою чи батьками та дітьми, він може набувати й інших значень, які підпадають під умови приналежності до одного клану, але практично непомітною є фактична ступінь кровної спорідненості, яка між ними стоїть.

Як висновок можна сказати, що найбільш швидкий розвиток інтеркультурного порівняння йде у напрямку звільнення від присутньої, наявної в науці точки зору, цим посилюється теоретична орієнтація та збільшується кількість форм порівняння. Теоретичний напрямок бере свій початок зі сфери свідомості по той бік порівняльного методу. Звісно, що ми можемо описувати різні мовні структури при посередництві якої-небудь однієї мови, але це є перш за все тільки крайньою, тимчасовою мірою. В основі потребується адекватний теоретичний фундамент однієї мови у лінгвістиці, яка з іншого боку є метамовою. Власне порівняння між окремою культурною системою та іншими зникає та замінюється системою понять, всередині якої певні явища впорядковуються певною понятійною структурою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hans-Joachim Hoffmann-Nowotny. Soziale Indikatoren im internationalen Vergleich. Frankfurt. – 1980. – 231 s.
2. Dieter Berstecher. Zur Theorie und Technik des internationalen Vergleichs. Stuttgart. – 1970. – 123 s.
3. Johann-Ulrich Sandberger. Methodologische Probleme einer international vergleichenden Untersuchung zur Hochschulsozialisation. Konstanz. – 1975. – 30 s.

Рецензенти: Осипов А. О., д.філос.н., професор;
Гавеля В. Л., д.філос.н., професор.

© Ковтуненко Е. С., 2012

Дата надходження статті до редколегії 30.09.2012 р.

КОВТУНЕНКО Елліанна Станіславівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри теорії та історії соціології факультету соціології Київського Національного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Коло наукових інтересів: методологія і методи соціологічних досліджень.